

Марія ЯРМОЛЕНКО

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ЯК КОНФЛІКТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті з'ясовано складові формування історичної пам'яті населення сучасної України про Другу світову війну; доведено, що вона має регіональні ознаки, соціальні та вікові відмінності.

Ключові слова: історична пам'ять, Україна, Друга світова війна.

Історична пам'ять – важлива складова самоідентифікації українців та інших народів, які проживають в Україні; вона може не лише консолідувати, але й сіяти розбрат між народами. На жаль, пам'ять про Другу світову війну досі у нашій державі має регіональні ознаки та вікові відмінності. Неоднозначною вона є для старшого покоління, яке здебільшого формувалося на ідеологемах радянської доби. У зв'язку з цим деякі дослідники стверджують, що сьогодні в Україні мешкають носії трьох основних типів історичної пам'яті: української, російської і комуністичної¹.

Побуває також думка і про виразний дуалізм у поглядах на минуле, який виражається в націоцентрично-державницькій та імперсько-радянській моделях, що вказує на кризовий стан історичної пам'яті наших співвітчизників². Можемо виділити кілька рівнів історичної пам'яті: національний, етнічний (окремих етнічних груп), регіональний та особистісний. Відтак історична пам'ять у нашому поляризованому поліетнічному суспільстві ще не є консолідуючим чинником.

Чималий вплив на формування історичної (соціальної) пам'яті про Другу світову війну чи Велику Вітчизняну війну, особливо у східному регіоні країни, що межує з Росією, має російська офіційна (владна) і суспільна думка, яка нерідко намагається стати поборником “славного минулого Радянського Союзу”. Як відомо, у грудні 2010 р. тогочасний прем'єр Росії В. Путін спантеличив українську громадськість заявою про те, що Росія і без України та інших союзних республік виграла б Другу світову війну. До того ж нині у Росії фактично простежується реабілітація сталінських методів управління. Зокрема російський соціолог Б. Дубін зафіксував у своїх співвітчизників розлам національної свідомості у ставленні до Сталіна, зіткнення у цій свідомості двох образів – Сталіна-тирана і Сталіна-переможця у війні, причому 2/3 дорослого населення країни підтримують обидва

¹ *Артюх В.* Дещо про політику історичної пам'яті / В. Артюх // Експерт. Сумський аналітичний портал. – 2006. – № 14. – С. 56–60.

² *Герасименко Л.* Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього / Л. Герасименко // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Націоналізація та історична пам'ять / [гол. ред. В. Солдатенко]. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 125.

ці образи³. Це свідчить про кризу історичної свідомості в Росії та її певний вплив на український соціум, особливо прикордонних областей.

У сучасній Росії видано низку наукових праць, в яких висвітлено “визвольну” місію Червоної армії в роки Другої світової війни, а також її участь в утвердженні тоталітарної влади в Західній Білорусії і Західній Україні⁴. Ці праці побачили світ великим накладом, можна було їх придбати і в українських книгарнях.

Сучасне соціологічне дослідження “Ставлення населення України до проблем, пов'язаних із Другою світовою війною” засвідчило, що 83% респондентів із Донецької і лише 28% із галицьких областей назвали вказану трагедію Великою Вітчизняною війною. На запитання “Що найбільше вплинуло і впливає на ваше уявлення про Другу світову війну?” 45,7% вказали на старше покоління, 27,9% – програми навчально-освітніх закладів, 22,9% – українські засоби масової інформації, 19,6% – радянську спадщину, 10,4% – російські засоби масової інформації. Зауважимо, що російські засоби масової інформації та радянська спадщина найбільше впливають на свідомість українців у Донецькій (23,1% і 12,7%), Харківській (23,4% і 37%) та Дніпропетровській (16,2% і 49,2%) областях⁵. Результати дослідження дали підставу О. Лисенку зробити висновок, що нині в Україні відсутня “монолітна” пам'ять про Другу світову війну⁶. Із цим твердженням відомого київського науковця важко не погодитися.

Нагадаємо також, що резонансні події 9 травня 2011 р. у Львові за участю одеської “Родини”, кримського “Русского единства” і львівської “Свободи” засвідчили, що у суспільстві, зокрема партійно-політичним лідерам і членам ветеранських організацій, бракує політичної культури і відповідальності, а тому історичного примирення, консенсусу і толерантності треба шукати на підставі загальнолюдських цінностей⁷. До речі, провокації з червоним прапором на День Перемоги засудили не лише львівські громадські діячі, але й “Конгрес русских общин Одессы”⁸. Травневе телешоу С. Шустера, яке відбулося одразу ж після львівських подій, засвідчило: незважаючи на провокацію, народжені в незалежній Україні діти (серед них були львів'яни й одесити) на запитання “Чи зможуть Захід

³ Махун С. Терновий вінець Перемоги / С. Махун // Дзеркало тижня. – 2012. – 16 червня.

⁴ Детальніше див.: Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941: документы, факты, суждения / М. Мельтюхов. – М., 2000; Мельтюхов М. 17 сентября 1939. Советско-польские конфликты 1919–1939 / М. Мельтюхов. – М., 2009; Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг. Люди, события, документы. – Санкт-Петербург: Институт славяноведения РАН, 2011.

⁵ Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження “Ставлення населення України до проблем, пов'язаних із Другою світовою війною”. – Київ, 2009. – С. 5–15.

⁶ Лисенко О. Пам'ять про Другу світову війну в Україні як суспільний та світоглядний феномен / О. Лисенко // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу... – С. 187–188.

⁷ Див.: Борковський А. Звернення з приводу запланованих масштабних провокацій під час відзначення закінчення Другої світової війни у Європі / А. Борковський, Т. Возняк, Я. Грицак, Б. Гудзяк, О. Друль, М. Зубрицька, Р. Кечур, І. Коліушко, М. Комарницький, М. Маринювич, М. Рябчук, Б. Панкевич, Т. Плахтій, І. Подоляк, О. Старовойт, Т. Стецьків // Високий Замок. – 2011. – 5–11 травня; Гумницька Н. Непрохані гості на Пагорбі слави у Львові. Чи адекватна реакція львів'ян? Моральний аспект проблеми / Н. Гумницька // День. – 2011. – 20–21 травня; Пахарев А. Політичні інститути і процеси у сучасній Україні / А. Пахарев. – К., 2011. – С. 111–112.

⁸ Терлецький І. Червоніла Україна / І. Терлецький // Поступ. – 2011. – Червень.

і Схід України порозумітися?” 88 % відповіли ствердно, їхні батьки виявилися ще більшими соборниками – 96%, справді оптимістичний результат⁹.

Без сумніву, чималий вплив на функціонування певної моделі колективної пам'яті має “багата” радянська спадщина – телефільми, художні та науково-популярні книги про переможні операції Червоної армії на території України. Щоправда, в останнє десятиліття з'явилося чимало публікацій про нищівні поразки радянських військ на Південно-Західному фронті (серпень–жовтень 1941 р.), харківську катастрофу (травень 1942 р.) та інші воєнно-політичні поразки і прорахунки сталінського керівництва у роки війни¹⁰. Реально оцінено сучасними дослідниками і масштаби радянського антифашистського підпілля. За підрахунками київських істориків-архівістів А. Кентія та В. Лозинського, в лавах радянських партизан на території України перебувало не 501 750 осіб, про що доповідали документи ЦК Компартії України, а реально близько 50 тис. осіб. Завдяки приписам партизанських командирів у звіті Українського штабу партизанського руху за 1942–1944 рр. з'явилися дані про 468 682 вбитих і поранених вояків противника та його “пособників”. На думку дослідників, цифра вказана у чотири–п'ять разів більша за реальні здобутки партизан¹¹. Такої ж думки дотримується чернівецький дослідник П. Брицький¹².

Підриває авторитет переможної сталінської влади й хроніка та наслідки примусової репатріації радянських громадян із західноєвропейських держав до СРСР на зверхальному етапі Другої світової війни та після її закінчення. Приблизно 250 тис. українців, які перебували у таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах, намагалися уникнути репатріації¹³. За участю силових структур СРСР, Чехословаччини, Польщі в 1939–1951 рр. здійснено масові депортації західних українців, поляків, чехів, німців, татар та інших народів¹⁴.

В останні роки з'явилися публікації про діяльність ОУН–УПА не лише на Заході, а й Сході України, націоналістичне підпілля у Києві та на Донбасі, що свідчить про масовість руху Опору в Україні та об'єктивність досліджень¹⁵.

⁹ Сіндюков І. Шоу з током. Практично всі телевізійні майданчики після подій 9 Травня у Львові довго і з різною мірою аналітикою, а часто й зовсім без такої, обговорювали інцидент / І. Сіндюков // День. – 2011. – 20–21 травня.

¹⁰ Див.: Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк. – К., 2010. – С. 30–35, 55–69.

¹¹ Кентій А. Радянський рух Опору на окупованій території України / А. Кентій, В. Лозинський, М. Слободянюк. – К., 2010. – С. 37; Родня. Полиція і партизани, 1941–1949. На прикладі України / [авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентій]. – К., 2011. – 576 с.

¹² Брицький П. Україна в Другій світовій війні (1939–1945 рр.) / П. Брицький. – Чернівці, 1995. – С. 61.

¹³ Куницький М. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) / М. Куницький. – Луцьк, 2007. – С. 186–189.

¹⁴ Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортації 1944–1951. – 294 с.

¹⁵ Лисенко О. Організація українських націоналістів та Українська Повстанська Армія. бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років / О. Лисенко, О. Марушенко. – К., 2002; Друга світова війна в історичній пам'яті України. За матеріалами Українського інституту національної пам'яті / [відп. ред. І. Юхновський]. – К., 2010. – 247 с.; Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – К., 2010. – 590 с.

Належно сприйняв соціум монографії львівського історика А. Боляновського про українські військові формування в Збройних силах Німеччини, в яких проаналізовано етнополітичні передумови створення вказаних мілітарних структур і мотиви вступу до них бездержавних українців¹⁶.

Отже, ситуацію щодо осмислення історичних подій 1939–1945 рр. та участі в них українців, інших народів УРСР (по різні боки фронтів) трактуємо як перехідний період. Зауважимо, що молодше покоління не має негативних стереотипів щодо ОУН і УПА. Натомість старше покоління, яке не мало змоги чи свідомо не хоче опрацювати сучасну наукову літературу, передусім видання Інституту історії України НАН України (О. Лисенко, С. Кульчицький), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (В. В'ятрович, О. Стасюк, Р. Забілій, О. Луцький, К. Науменко, М. Литвин, М. Посівнич, Р. Грицьків, М. Романюк), Українського інституту національної пам'яті (Р. Пилявець, Д. Веденєєв), Київського національного університету ім. Т. Шевченка (В. Сергійчук, І. Патриляк) та інших провідних наукових центрів держави, дуже важко відмовляється від негативного стереотипу українських державників С. Бандери, Р. Шухевича та інших і загалом радянського образу “українського націоналіста”, який нібито воював лише проти СРСР. Представники академічних середовищ України в останнє десятиліття підготували низку посібників, підручників і хрестоматій, в яких значно об'єктивніше висвітлено події Другої світової війни, однак ці видання майже не обговорюють у засобах комунікації за участю широкої громадськості. І цю координаційно-пропагандивну місію мав би взяти на себе створений Український інститут національної пам'яті, який має не лише досліджувати, але й формувати національну пам'ять, а відтак свідомість українського народу на уроках його боротьби за свободу і соборність України.

Важливо також відмовитися від конфронтаційного образу Іншого у війні. Йдеться, зокрема, про аналіз польсько-українських відносин, в яких українські науковці здебільшого перекладають весь тягар вини, наслідки трагедії на польську (Армія Крайова) чи третю сторону (гітлерівців, радянські силові структури), а не зауважують окремих помилок українських праворадикальних сил¹⁷, які в роки війни не завжди координували свої плани. Згадаймо хоча б діяльність у 1942 р. “Поліської Січі”-УПА Т. Бульби-Боровця, ОУН під керівництвом С. Бандери, ОУН на чолі з А. Мельником, Фронту української революції Т. Басюка-“Яворенка”, їхні дискусії про партизанські методи війни, збройну протинімецьку боротьбу та ін.¹⁸ Зрозуміло, що треба більше друкувати документи про так звані “лжезагони” УПА, які радянські силові структури формували для компрометації українських повстанців в очах місцевого населення. На часі й ґрунтовні узагальнення про

¹⁶ *Боляновський А.* Дивізія “Галичина”. Історія / А. Боляновський. – Львів, 2000. – 528 с.; *Боляновський А.* Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) / А. Боляновський. – Львів, 2003. – 686 с.

¹⁷ *Зашкільняк Л.* Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії / Л. Зашкільняк // *Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації* / [упор. і наук. ред. Г. Касьянов]. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – С. 38; *Мотика Г.* Друга світова війна в польсько-українських історичних дискусіях / Г. Мотика // *Україна модерна*. – К., 2009. – Ч. 5. – С. 127–135.

¹⁸ *Ленартович О.* Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни / О. Ленартович. – Луцьк, 2011. – С. 207.

особливості українсько-єврейських взаємин, які прагнули дискредитувати нацисти, а згодом і радянські органи влади.

Українська влада зобов'язана упорядкувати військові поховання радянських і німецьких солдатів, а також могили вояків ОУН–УПА та Армії Крайової, сприяти порозумінню. Важливо також, щоб носіїв локальної історичної пам'яті не використовували радикально налаштовані політики, кандидати в депутати Верховної Ради України з метою протистояння регіонів і збурення ще не сформованого громадянського суспільства.

Maria Iarmolenko. World War II as a conflict of historical memories

The article explores the construction of historical memory about World War II in present-day Ukraine. It establishes that historical memories have regional and generational differences.

Key words: historical memory, Ukraine, World War II.

Марія Ярмоленко. Вторая мировая война как конфликт исторической памяти

В статье показаны составные формирования исторической памяти населения современной Украины, ее региональные особенности, социальные и возрастные отличия.

Ключевые слова: историческая память, Украина, Вторая мировая война.